

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОТВЕРДЖЕННЯ

Суспільство являє собою надзвичайно складну саморегульовану систему, яка може ефективно й результативно розвиватися й управлятися за умов наявності чіткої програми його доцільно спрямованої трансформації. Така програма вибудовується на основі усвідомлення стратегічної мети, до якої прагне суспільство та засобів її досягнення. В свою чергу, стратегічна мета формується внаслідок усвідомлення корінних соціальних інтересів основних суб'єктів суспільного життя. Система (або сукупність) знань, уявлень та цінностей, у яких відображаються ці інтереси, разом із запропонованими засобами їх задоволення складають зміст ідеології. Звідси випливає, що основна функція ідеології полягає в тому щоб, як точно підмітив Е.Лемберг, рухати і керувати суспільством. Через це тривала дискусія, яка впродовж десятиріч років точилася у західному суспільствознавстві, а на початку 90-х років ХХст. широко розгорнулася і в Україні, про доцільність існування ідеології позбавлена сенсу. Невірною є сама постановка питання. Замість того щоб з'ясувати чи має право на існування ідеологія як феномен суспільного життя, слід було поставити питання про те, якою повинна бути ідеологія щоб виконувати роль конструктивної рушійної сили суспільного прогресу. Коли Західні політологи й соціологи проголошували “анафему” ідеології як “хитрий свідомості” (В.Парето), “добровільній містифікації” (К.Мангейм), “невпізнаний брехні” (Б.-А.Леві) тощо – вони мали певний резон. Справді, будь-яка ідеологічна система поєднує в собі як точні знання, так і “невпізнанну брехню”, або мимовільні заблудження. Питання лише в тому у якому співвідношенні вони поєднуються, який елемент домінує. Як відзначає М.Михальченко: “... Ідеології різною мірою передбачають співіснування в собі суб'єктивно-ціннісних і об'єктивно-істинних суджень, якщо це реальні ідеології, а не ідеологічні прожекти авантюристів”. [2, 177] І якщо якась соціальна верства чи політична сила містифікує дійсність, спотворює в ідеологічній доктрині реальний стан речей з метою задоволення якихось власних потреб чи амбіцій, то це зовсім не означає, що ідеологія в принципі є “хитною свідомістю” і від неї слід відмовитися, переорієнтувавшись винятково на позитивне соціологічне знання. Людина не може самореалізуватися, орієнтуючись лише на чисто прагматичний розрахунок: вона з необхідністю керується у своїй життєдіяльності певними ідеалами, духовними цінностями, суб'єктивними переживаннями й емоціями, гіпотетичним та прогностичним знанням тощо. А тому не підлягає спростуванню теза, що для нашої державності розмови про деідеологізацію несуть загрозу національному розвитку, бо: “Кожен народ, кожна нація, кожна держава, щоб зберегти себе, повинні мати свою ідеологію.”[2, 200] Саме вона покликана консолідувати, згуртувати націю довкола загальнозначущих цілей і цінностей, спрямувати її поступальний рух.

Нині для української науки настала пора перейти від розмов про необхідність ідеології нашого національного розвитку до її створення. Актуальність розв'язання цієї проблеми є, фактично, загальноновизнаною. А от конкретні напрацювання в цьому напрямі на теперішній час досить скромні. Позитивним надбанням є те, що досягнуто чітке розуміння місця й ролі ідеології в суспільно-політичній практиці, особливості розвитку й функціонування цього феномену в духовному й політичному житті сучасної України (Андрущенко В., Губерський Л., Дашутін Г., Михальченко М., Лісовий В., Самчук З. та ін.). У багатьох працях аналізуються відомі у світовій практиці ідеологічні системи (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, комунізм, фашизм, монархізм, націоналізм та ін.), з'ясовується їх соціальне коріння, політична сутність, прийнятність чи непридатність для сучасного суспільного життя тощо. Особливо багато уваги українські дослідники приділяють критичному аналізу націоналізму. Відштовхуючись від класичних ідей

європейської суспільно-політичної думки (Й.-Г.Гердера, І. Канта, Й.Фіхте, Дж.Мацціні та ін.), ідей українських проповідників і борців за національне визволення (Т.Шевченка, М.Костомарова, М.Міхновського, Б.Грінченка, В.Липинського та ін.), враховуючи теоретичні розробки К.Дойча, Е.Сміта, Р.Шпорлюка, багатьох інших сучасних західних дослідників вітчизняні вчені з'ясовують зміст ідеології націоналізму, розглядають її ідейну еволюцію, висловлюють свої припущення щодо придатності цієї ідеології для сучасної України (праці В.Лісового, Г.Касьянова, О.Вишневського, А.Гальчинського, М.Рябчука та ін.). Заслужують на увагу дослідження витоків та світоглядних вимірів української національної ідеї І.Лосєвим, О.Шморгуном, О.Забужко, авторами колективної монографії “Духовні цінності українського народу”(К.- Івано-Франківськ:Плай, 1999) та ін.

У 2003 році з'явилось цікаве дослідження О.Вишневського, у якому не тільки однозначно підкреслена необхідність створення української ідеології національного самоствердження (автор її називає “ідеологією державності”), а й зроблена спроба виявити й систематизувати її духовно-ціннісний зміст. У запропонованому ним “кодексі цінностей” вагоме місце посідають цінності української національної ідеології [1, 528].

В цілому можна констатувати, що сучасною вітчизняною наукою чітко усвідомлена потреба ідеологічного забезпечення національного розвитку. Зроблено певні кроки по з'ясуванню функцій, змісту, особливостей національної ідеології. Однак створення її як теоретично розвиненої системи знань та цінностей залишається відкритою проблемою. Досі не вщухають дискусії і суперечки щодо того, яка саме ідеологія потрібна Україні: ліберальна, консервативна, націоналістична чи ще якась інша. Історичний досвід свідчить, що кожна з наявних ідеологічних доктрин (виключаючи звісно людиноненависницькі та відверто авантюрні) має свої позитивні і негативні сторони. Очевидно, цілком логічно було б, створюючи ідеологію розвитку сучасного українського суспільства врахувати весь позитивний досвід ідеологічних пошуків людства, синтезувати його, пристосовавши до наявних потреб національного самовизначення. Тобто ця ідеологія повинна бути, по-перше, інтегративною, синтезувати всі придатні для адекватного відображення й ефективного задоволення інтересів надбання світової суспільно-політичної думки і практики; по-друге, вона має бути відкритою, тобто здатною вбирати в себе новий досвід і завдяки цьому вдосконалюватися; по-третє, буде динамічною, перманентно реагуватиме на зміну ситуації, унеможливлючи омертвіння, догматизацію і стагнацію думки, а відтак і дійсного національного буття.

Українська ідеологія національного самоствердження покликана реалізувати ту вихідну базову мету, про яку писали М.Михальченко та Г.Дашутін: “... вживлювати в сучасне кволе, анемічне, етично і економічно обкредене, ціннісно й орієнтаційно дезорієнтоване, здегенероване, упосліджене українське суспільство досконалу, екзистенційно вартісну мотивацію”. [3,266]

Для цього ідеологія повинна розв'язати низку фундаментальних завдань:

- 1) визначити стратегічну мету національного розвитку на даному історичному етапі;
- 2) знайти адекватні засоби реалізації цієї мети;
- 3) вказати основні соціальні сили, спроможні виконати поставлені завдання.

Від того наскільки ґрунтовно і об'єктивно вирішені ці завдання залежить доля конкретних політичних програм тих суспільних сил, які керуються даною ідеологією. Незважаючи на те, що ідеологія з необхідністю включає в себе крім наукових знань систему цінностей, вона може бути життєздатною лише за умови строго наукового обґрунтування доцільності всього комплексу дій, на які вона орієнтує, в тому числі й тих, які покладаються емоційно-ціннісними переживаннями. Тобто перш ніж орієнтувати людей на певні цінності, скажімо, на жертвовність, обов'язок, любов, ненависть, віру тощо, необхідно спочатку науково довести виправданність орієнтації їхньої поведінки на такі цінності. Варт згадати, що марксизм-ленінізм назвав свою ідеологію науковим комунізмом, намагаючись підкреслити цим наукову обґрунтованість комуністичних ідеалів, принципів і цінностей. Проте спроба їх об'єктивувати у практиці суспільного життя показала, що багато з них є суб'єктивним вимислом і через це недієздатні. Намагаючись “докопатися” до субстанційних основ людського буття, марксизм прийняв за них ті явища, які насправді були вторинними, похідними від базових. Так, наприклад, першопричиною усіх соціальних бід він

вважав приватну власність на засоби виробництва і підняв у ранг першочергового завдання її знищення. Чим закінчилася ця спроба у практиці більшовизму добре відомо. Марксист-ленінці не зрозуміли, що приватна власність є лише засобом задоволення, з одного боку природніх потреб людей (у їжі, житлі, матеріальному комфорті тощо), а з іншого – таких фактично вічних пристрастей, як пожадливість, марнославство, потяг до чуттєвих насолод, владолюбство та ін. І якщо природні потреби в принципі можна задовольнити (при розумній організації суспільного життя), що підмітив ще Епікур, то ірраціональні пристрасті задоволенню не підлягають, вони мають властивість безмежно нарощуватись. Обмежити їх економічними чи політичними заходами надзвичайно складно, а то й неможливо. Найдосконаліші правові норми і закони неспроможні подолати ірраціональні потяги людей і раніше чи пізніше кожен раз люди знаходили способи обійти поставлені обмеження, або навіть знищити їх. Функції ліквідованої у Радянському Союзі приватної власності відразу ж почала виконувати, в ще більш потворних формах, узурпована партноменклатурою політична влада. Суспільні відносини від того не тільки не покращилися, а навпаки, ще більше дегуманізувалися. Так що, зрештою, “єдино вірне вчення” показало свою цілковиту міфічність, квазінауковість. “Ахілесовою п’ятою” комуністичної ідеології була її замкненість на матеріалістичних світоглядних принципах, згідно з якими матеріальні відносини “правлять бал” у людському житті, а духовність є нібито лише відображенням їх і зазнає суттєвих змін під впливом корінних трансформацій у суспільному бутті, передусім у сфері виробничих відносин. Недооцінка, приниження ролі духовних чинників людської активності завела комуністичну ідеологію у глухий кут: наприкінці 80-х років ХХ ст. вона повністю перетворилася в змістовно пусту, науково безпідставну і водночас вкрай агресивну політичну демагогію, яка служила прикриттям, завісою за якою різні соціальні верстви усіма доступними способами задовольняли свої корпоративні та індивідуальні егоїстичні інтереси. Отож не дивно, що після розвалу Радянського Союзу почалася кампанія деідеологізації суспільного життя, яка переросла у спробу відмовити ідеології у праві на існування.

Однак невдовзі стало очевидним, що обійтися без чітких духовних орієнтирів суспільного розвитку, які покликана надавати ідеологія неможливо. Необхідно тільки сформулювати і обґрунтувати таку стратегічну мету суспільного розвитку, яка відповідала б об’єктивним закономірностям історичного поступу, реальним можливостям суспільства і віднайти визначальні рушійні сили людської активності, на основі чого розгорнути систему ціннісних орієнтирів, які вказували б реальний шлях досягнення намічених цілей. В останні роки вітчизняне суспільствознавство все послідовніше і однотайніше схиляється до думки, що визначальною рушійною силою людської діяльності є духовність, причому та, яка базується на вічних світоглядних та моральних цінностях. Така духовність є: “... зумовлена світоглядом і вірою скерованість людини до Бога і до богоугодно трактованих ідеалів нижчих рівнів ієрархії цінностей, що стосується естетичного, морального, національного, громадянського, родинного, особистісного життя людини”. [1,193] Це означає, що будь-яка форма людської діяльності може мати позитивний результат лише за умови її орієнтації на вищі духовні цінності. У противному разі, навіть при наявності певних проміжних досягнень, кінцевий результат неминуче буде протилежним очікуваному, що й спостерігаємо впродовж усієї історії людства. А тому ідеологія, аби бути дієвим дороговказом у процесі самоствердження нації та повноцінної самореалізації кожної особистості повинна мати своїм ядром загальнолюдські духовні цінності і вже орієнтуючись на них та на строго наукові знання щодо дійсного стану речей у суспільстві, висувати конкретні цілі суспільних перетворень і пропонувати шляхи й засоби їх досягнення.

Відрадним нині є те, що теперішнє керівництво нашої країни зрозуміло вирішальне значення вищих духовних цінностей для національного розвитку і намагається програми своєї діяльності розробляти й здійснювати в їх руслі. “Ми бачимо Україну, - говорить у Програмі діяльності КМ України, - сильною процвітаючою державою, державою громадянського миру і справедливості, єдиною, соборною, багатою і незалежною. Державою, яку шанують і поважають. Державою про яку мріяли наші діди та прадіди. Державою, яка відкрила очі людям усього світу на істинні цінності людського буття.” [4] У наведеній витримці визначено фактично стратегічну мету

національного розвитку, перераховано основні суспільні цінності, на реалізації яких повинен зосередитися український народ. Проте їх виклад не є системним і достатньою мірою теоретично обґрунтованим. Дається ознаки відсутності теоретично обґрунтованої, цілісної концепції ідеології національного самоствердження. Знову українська політика йде попереду теорії. “Криза ідентичності” про яку писали дослідники в минулі роки, на жаль, не подолана й сьогодні, “... а головні підстави нової ідентичності значною мірою мають еkleктичний, мозаїчний характер”. [2, 197] Наше суспільство зрозуміло яку ідеологію йому потрібно. Тепер завдання полягає в тому щоб створити її як науково обґрунтовану систему знань та цінностей, які однозначно орієнтували б громадськість на чітко визначенні цілі суспільних перетворень і вказувала б такі шляхи й засоби їх досягнення, які відповідали б практичним можливостям та вічним загальнолюдським гуманістичним цінностям.

1. Вишнеvський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2003.
2. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич; К.:Відродження, 2004.
3. Михальченко М., Дашутін Г. Український експеримент на терезах гуманізму. – К. Парламентське вид-во, 2001.
4. Програма діяльності Кабінету Міністрів “Назустріч людям”, схвалена Постановою ВР України від 04.02.2005р.

SUMMARY

Derbak A. Problem of forming of ideology of the national identity.

The article researches the role of ideology in the development of nations. The process of forming the Ukrainian ideology is analyzed. The level of development of this problematics in the Ukrainian social science.